

TREMTIS

Nebylūs liudytojai

GLOBOTINOS KAPINĖS

Paruošė Antanas Sadeckas

TURINYS

2. Pratarinė	5 psl.
3. Предисловие	11 psl.
4. Foreword	18 psl.
1990, 1997 ir 2000m. ekspedicijos	
5. Korbikas (Beriozovkos raj., Krasnojarsko kr.)	25psl.
1992 ir 2000m. ekspedicijos (Zaigrajevo raj., Buriatija)	
6. Čelutajaus 24km.	41 psl.
7. Zona	44 psl.
8. Ilka	48 psl.
9. Novoiljinskas	65 psl.
1993 ir 2000m. ekspedicijos	
10. Biriusinskas (Sujeticha) (Taišeto raj., Irkutsko sr.)	73 psl.
1994 ir 2000m. ekspedicijos	
11. Chužyras ir Pesčianka (Olchono sala)	98 psl.
1993 ir 1994 m. ekspedicijos	
12. Revučis (Nižniaja Poimos raj., Krasnojarsko kr.)	109 psl.

PRATARMĖ

Didžiosios tremtys Sibiran- neregėtas fizinis ir moralinis mūsų tautos išbandymas. Šimtus tūkstančių geriausių mūsų tautos sūnų ir dukterų išblaškė po tundrą, taigą ir karščių alsuojančias dykumas. Jie dirbo, vargo, kūrė ir gulė amžinybėn. Varganas ir nesvetingas buvo jų gyvenamas būstas, svetima, kartais nuostabiai graži, bet nedraugiška juos supanti gamta. Atramą sau rado savo artimųjų atilsio vietoje- kapinėse. Jose- jų skausmas, stiprybė ir viltis, istorijos knyga, kuri atspindi mus.

Įprastomis sąlygomis mirtis- tai reali būtinybė. Mes tai žinome, jai ruošiamės ir ramiai sutinkame. Gyvybė ir mirtis viena kitą pakeičia ir papildo, mirtis gimdo gyvybę ir ją augina. Mirties atveju mes renkames pas kaimynus ir artimuosius, juos guodžiam ir padedam. Pagerbiant mirusįjį, jo atminimui statome paminklą, tuo pratęsdami jo buvimą. Bet Sibire buvo kitaip. Daugiausia lietuvių buvo ištremta į taigos glūdumas, kur ir vyko tragiškiausi jų gyvenimo įvykiai. Ten jie gyveno pirmuosius tremties mėnesius ir metus, kartais palapinėse, dažnai žeminėse, arklidėse, geriausiu atveju- utelėtuose barakuose. Atplėšti nuo tėvynės, įprastų gyvenimo sąlygų, komendantų ujam, sunkaus darbo, žiemos speigų ir vasaros karščių alinami, dažnai ir netikėtai palūždavo. Juos vargino tėvynės ilgesys, badas ir antisanitarinės sąlygos, nebuvo medikų ir vaistų. Pirmaisiais mėnesiais masiškai mirdavo vyresnio amžiaus ir ligoti žmonės, įvairios ligos pakirsdavo kūdikius ir mažamečius vaikus. Sunkią valandą šalia nebuvo tėvynėje palikę kaimynai ir kiti brangūs žmonės. Tremties kaimynai mažiau tegalėjo padėti, nes nuo darbo nebuvo atleidžiami. O kur gi šarvoti, jei barakuose skirtas mažas narų plotelis? Pirmaisiais tremties metais vargu ar degė vaškinės žvakės, vargiai skambėjo įprastos giesmės. Šalia retai tebuvo dvasiškis, kuris tartų paguodos žodžius. O jei į nuošalias kirtavietes buvo nutremta keletas šeimų, mirusiojo artimieji buvo vieni su savo sielvartu.

Bet tremtyje buvo išlaikytos tėvų tradicijos. Svetima šalis ir sunkios sąlygos suvienijo lietuvius ir sutvirtino senas tradicijas, nes pirmoji tremtinių karta dar jautė svaiginantį tėviškės kvapą. Tą liudija kapinėse pastatyti kryžiai, nuostabiai panašūs į paliktus tolimoje tėvynėje.

Manoma, kad tremtyje žuvo apie 28000 žmonių, buvo daugiau tūkstančio stambių tremties ir kalinimo vietovių bei aštuonetas šimtų kapinių. Tą teigti leidžia paskelbti duomenys ir mūsų atlikti tyrimai. Tikslūs skaičiai vargu ar kada nors bus žinomi. Mes nežinome ir nežinosime, kiek jų buvo. Tremties aukos laukia skubių mūsų pastangų. Mes privalome žinoti, kiek jų tėra buvusiose ir esamose gyvenvietėse, taigoje ir tundroje.

1989-2000 metais organizavome devynias ekspedicijas. Altajuje, Krasnojarsko krašte, Irkutsko srityje ir Buriatijos respublikoje aplookėme mažne 150 tremties ir buvusių lagerių vietovių, radome 121 kapines, jas inventorizavome, filmavome, fotografavome. Grįžę namo,

rašėme ir teberašome bei publikavome straipsnius dienraščiuose ir žurnaluose, kūrėme ir kuriame filmus, bendradarbiavome su televizijų ir dienraščių redakcijomis, dirbome švietėjišką darbą mokyklose ir kultūros namuose. Mes džiaugiamės, atlikę savąją pareigą, įamžinę nors mažos dalies mūsų tautos genocido aukų atminimą.

Mūsų patirtis ir sukaupiti duomenys leidžia daryti nekurias išvadas.

Tremties pradžioje lietuviai vylėsi greitai palikti tremtį ir grįžti tėvynėn, todėl mirusiųjų atminčiai dažnas statė kuklius kryžius. Tačiau be abejo, sąlygojo ypač sunkios to laikotarpio gyvenimo sąlygos. Tokie kuklūs kryžiai ir paliko, jei tremtiniai buvo perkelti į kitas vietas arba išmirė visa šeima. Jeigu į vieną vietovę buvo atitremta daug lietuvių, laikui bėgant, ant aukštumėlių atsirado lietuviškos kapinės. Aukštumėlės buvo plikos, be medelių. Dabar jos apaugusios taigos jaunuolynu, jų nepažįsta Lietuvon grįžę tremtiniai. O tada į kapines, ypač pavasarį, per gegužines pamaldas ir sekmadieniais, jie rinkdavosi, pasipuošę savo gražiausiais rūbais. Kapinės buvo tarsi maža tėvynės dalelytė, kurion neižengdavo sužvėrėję darbo viršininkai ir ginkluoti kagebistai- komendantai. Kapines apjuosianti tvora buvo jos valstybinė siena, sauganti nuo svetimšalių. Eidami pro kapinių tvoros vartus, tremtiniai nusimesdavo savo nelaisvės pančius. Jiems ten buvo gera, juos gaubė ramybė, šią mažą teritoriją gerbė ir puoselėjo. Todėl, būdami varge ir skurde, liejo betoninius antkapius, statė stambius, aukštus ir puošnius tvirto maumedžio, metalo arba betono kryžius, o kapinių viduryje- didelį simbolinį kryžių ir suolelius aplink jį. Ant jų pasėdėdavo, pasimelsdavo, pagiedodavo, pasikalbėdavo ir pasijuokdavo. Darydavo tai, ką daro laisvas žmogus. Su tokia pakilia nuotaika jie palikdavo kapines ir eidavo į erdvesnes patalpas, kur siūdinosi tautinius rūbus, ruošdavo vaidinimus, šokdavo ir vaidindavo. Kapinės buvo jų tautiškumo puoselėjimo ir išlikimo tvirtovė.

Žemaitiški mediniai tremties kryžiai yra su kukliais ornamentais, bet kresni, tvirti, kaip patys žemaičiai, užgrūdinti praeities kovose su kryžiuočiais. Lietuvos lygumų aukštaičių kryžiai- aukšti ir liekni, kaip tankmės pušys, skleidžia saulės spindulius. Dzūkiski- įvairesni, maži arba dideli, dažnai padrožinėti, papuošti gėlių lapais ir žiedais. Juk pietrytiniai lietuviai pilni fantazijos, pakylėti į dangų.

Tremties vietose lietuviškų kryžių dar yra daug. Liko kapinės, kokių Lietuvoje nebuvo ir nebus. Bet tai labai maža dalis to, kas buvo. Nemažai kapinių išnaikinta, statant kelius, miestus ir gamyklas. Kitas išnaikino piktavališkos rankos ir visagalis laikas.

Taigos glūdumoje šalia buvusių gyvenviečių mažne visada statė medinius kryžius, kadangi čia pat augo tvirtas maumedis. Pagal senas tradicijas jų nedažė, todėl jie trumpaamžiai. Dabar ten likusios kapinės neberandamos, nelankomos ir neprižiūrimos. Jų pėdsakus kartais užtinka uogautojai ir grybautojai. Bet tai greit pamirštama, šis reliktas jiems svetimas, jų neiškentėtas. Mažesnieji kryžiai jau nuvirtę, apaugę samanomis ir žolėmis, supleišėję, sutrūniję, maitina svetimą žemę. Didesnieji- kerpėti ir samanoti- nuvirtę, atsirėmę

į šalia augančius medžius arba dar tebestovi. Jie nuostabiai susilieję su taigos jaunuolynu. Juos sunku pastebėti vasarą ir žiemą, lietui lyjant, žaidžiant saulės spinduliams ar miegant sniego patale. Kapų kauburėliai apžėlę žole ir sunkiai įžiūrimi. Jei buvo kasami palaikai, kauburėliai neišliko. Dažnas, gerų norų skatinamas, būktai tvarkydami kapo aplinką, sunaikino nuvirtusį kryžių ir tvorelę. Išnyko visi buvusio kapo požymiai.

Daugelio kapinių tvoros nuvirtusios. Po jas ganosi gyvuliai, jas trypia ir naikina.

Šalia didesnių gyvenviečių lietuviai laidojo bendrose kapinėse. Išvykus iš tremties, lietuvių kapai sunyko, ant jų vietiniai laidoja savuosius.

Apie 2010 metus Sibire medinių lietuviškų kryžių jau nebebus. Išnyks bet kokie kapinių pėdsakai. Maksimalus nedažytų medinių (didelių!) kryžių amžius yra apie pusšimtis metų. Altajuje 1991 metais jų radome labai mažai (1941 m. tremtis). Jei 1989 metais Irkutsko srityje radome daug medinių kryžių (1948 ir 1949 metų tremtys), tai 1993 metais aplankius tas pačias vietas, daugelis jų jau buvo nuvirtę. 1997 metais nuvykome į Krasnojarsko kr. Manos rajono tremties vietas (1949 m. tremtis). Mažų medinių kryžių neberadome, o didesnieji buvo pažeisti- nuvirtę arba atsirėmę į šalia išaugusius medžius. Tebestovintys, samanoti ir apkerpėję, buvo pavieniai kryžiai. 2000-siais metais ir didesnieji kryžiai jau buvo suvirtę. Tik Olchono saloje- Chužyre, kur vyrauja sausas klimatas, mediniai kryžiai ir tvorelės buvo mažiau pažeista.

1990 metais mes radome vienintelės vietinių lietuvių prižiūrimas kapines. 1997 metais jas vėl aplankėme. Tai Korbikas, Beriozovkos raj., netoli Krasnojarsko. Jų būklė buvo labai gera. Viduryje švytėjo balta vainikuota Marijos statula, kryžiai nudažyti tamsiai ruda spalva. Marija man priminė kankintą, bet nepalaužtą Lietuvą. Statulos ir kapinių autorius- Jonas Maldutis, gyv. Tilžėje. Korbiko kapines dažnai aplankydavo vietiniai turistai. Apie jas, Marijos statulą ir lietuvių- kapinių globėjus- žinojo meno žinovai iš Krasnojarsko. Deja, pamažu sumažėjo lietuvių entuziazmas, pristigo lėšų dažams ir kitoms medžiagoms pirkti. 2000-siais kapines radome apžėlusias aukšta žole, kryžių paviršius nušiuręs. Mes palikom šiek tiek pinigų ir pagerbėm sibirinius misionierius. Viliamės, kad atgims šios unikalios medinės kapinės. Mūsų pareiga- nuolat skatinti vietinius lietuvius ir susitarti su Krasnojarsko vadovais, kad šioms kapinėms būtų suteiktas paminklo statusas.

Yra kapinių, kuriose buvo laidojami tik lietuviai. Dabar tai nedideli gojeliai, juose sugulę arba į medžius atsirėmę kryžiai. Mes radome keletą tokių gojelių. Tai Kutašas, netoli Gorno Altajisko, Kalnų Altajuje ir Bolšoj Unguto 3- sis km., Manos raj., Krasnojarsko kr. Jeigu juos aptvertume, išvalytume, likusius kryžius restauruotume ir konservuotume, mums ir vietiniams gyventojams jie primintų praeities aukas. Taip būtų pratęstas jų buvimas Sibire ir mūsų širdyse.

Jeigu lietuviai gyveno didesnėse gyvenvietėse ir dirbo pramonės įmonėse arba kasyklose, mirusiųjų pagerbimui statė metalinius arba betoninius kryžius ir antkapius.

Daugelio būklė apgailėtina, kapinės dažniausiai nelankomos ir neprižiūrimos. Vienok jos ilgaamžės, jos šaukte šaukiasi mūsų rūpesčio ir globos. Nekurias iš jų, kaip Novoiljinsko- tai Buriatijos respublika,

kol kas pagloboja

vietiniai lietuviai. Netoliese yra stambios Ilkos kapinės, kuriose palaidota daugiau šimto tėvynainių. Abiejose kapinės yra prie pat Sibiro gelžkelio magistralės, taigi, mūsų dėmesys joms nebūtų probleminis. Mes paskatinome Novoiljinske gyvenančią lietuvių šeimą. Viliamės, kad jos ir Buriatijos lietuvių bendrijos pastangomis šių kapinių buvimas bus pratęstas. Gaila, Chara- Kutulo kapinių išsaugojimas yra probleminis, nors ten vyrauja betoniniai antkapiai ir metaliniai kryžiai. Mat tarp lietuviškų kapų yra įsiterpę provoslaviški

Biriusinsko (buv. Sujetichos) kapinės unikalios ne tik tuo, kad jos didžiausios iš mums žinomų (jose palaidota per 200 lietuvių). Daugumas jos kryžių yra betoniniai, monumentalūs, skirtingo dydžio ir charakterio. Kiekvienas iš jų yra tarsi nedidelis paminklas. Mes nežinome, kas ir kada juos statė, vienok verta dėmesio autoriaus (autorių) išmonė ir didžiulės tremtinių pastangos įamžinant savo artimųjų atmintį. Lietuviškieji kapai yra bendrų kapinių kompaktinėje grupėje. Restauravus mūsiškius kryžius ir sutvarkius kapines, jos taptų patraukliu turistų lankymo objektu. Biriusinskas yra netoli Taišeto, t. y., šalia Sibiro gelžkelio magistralės. Juos jungia asfaltuotas kelias. Vargana vietinė valdžia nepajėgi palaikyti tinkamą mūsiškių kapinių būklę. Potencialus pagalbininkas būtų vietiniai moksleiviai, bet reikalingos bendros jų ir mūsų pastangos. Dabartinė šių kapinių būklė yra apgailėtina.

Stebina kalto metalo kryžiai. Jų puošnumas, monumentalumas, dydis, neabejotina meninė vertė, autorių išmonė ir, galų gale, statybos išlaidos reikalauja išskirtinio dėmesio ir studijų. Juos mes radome šalia dabartinių gyvenviečių, gūdžioje taigoje, labai atkampiose tremties vietovėse, buvusiose didelėse ir mažose kapinėse. Bene daugiausia jų yra už tolimojo Baikalo, Buriatijoje. Gal tai vieno menininko darbai? Tai Chara- Kutule, Zonoje, Čelane Chandagajuje ir keliolika km. nutolusiose 17-tos kirtavietės bei Moigos kapinėse. Tokie kryžiai mūsų muziejuose- nenusakoma vertybė. Žinoma, įvertinus, ar turime moralinę teisę.

Vertingi yra tautos Atgimimo metais mūsų entuziastų Sibire pastatyti kryžiai. Tai Kalnų Altajaus kryžiai. Nekuriuos iš jų sunaikino neapykantos nešėjai. Kitus atstatė ir globojo vietiniai šviesuoliai. Didelis memorialas pastatytas Revučyje, Kraslago 7-ojo lagerio vietoje, netoli Rešotų. Tai kelių tūkstančių Lietuvos elito žūties vieta. Memorialas buvusių žudikų tuoj pat buvo sušaudytas. Ant jo amžiams liko negyjančios žaizdos. Tai globotinas objektas, primenantis mūsų tautos aukas ir Atgimimo laikų entuziastus.

Kartu su lietuviais tose pačiose gyvenvietėse gyveno ir kitų tautybių žmonės- dažniausiai įvairaus laikmečio tremtiniai. Tai rusai, lenkai, Pavolgio vokiečiai, baltarusiai, ukrainiečiai, moldavai- provoslavai, unitai, katalikai...Unitų ir katalikų kryžiai labai panašūs. Be to, įvairių tautybių ir tikybų mirusiems dažnai dirbdino tie patys meistrai. Nesant

užrašų ant lietuviškų kryžių, neįmanoma užtikrinti jų autentiškumo, todėl į mūsų akiratį gal būt pakliuvo ne tik lietuviškieji. Autorius dėl to pernelyg nesisieloja. Taip bus išreikšta pagarba kitų tautų sovietinio genocido aukoms. Vienok bus dėkingas, jei tai bus pastebėta.

Užrašai ant mūsų tautiečių kryžių atspindi tremtinių to laikmečio nuotaikas, mintis, vargus, tėvynės ilgesį ir meilę. „Sunkus tau poilsis svetimoje žemėje“, „Per greitai suklupau gyvenimo kelyje, prislėgta Sibiro vargų“, „Su širdgėla be tėvynės užgesome mes čia“, „Tėvyne, mielas krašte, ilgesy miriau“, „Mano tauta, man ilgu Tavęs“. Jie didžiuojasi, esą lietuviais: „Tremtinys lietuvis“, „Tremtinė lietuvė“... Tai mūsų sibirinės tautosakos dalis. Į šias mintis derėtų įsijausti tiems tėvynainiams, kurie nedavertina mūsų tautos. Mes džiaugiamės, surinkę šimtus ir tūkstančius tokių užrašų. Tokio rinkinio leidyba ir šios tautosakos studijos- neatidėliotina pareiga tų, kuriems privalu tai padaryti.

Taigi, Sibiro kapinės- neiprastas, gilus, daugialypis simbolis, kurtas svetimoje aplinkoje. Tie savitumai yra nežinomi ir netyrinėti. Kapinės liko tolimoje žemėje, daugumai taigos glūdumoje, tarsi paslėptos, niekieno nelankomos, apleistos, naikintos, nykstančios arba išnykusios. Ir juo skaudžiau, kad jomis nusėtas platus Sibiras. Jų gausa liudija ne vieno asmens ar šeimos, bet visos mūsų tautos netektis.

Tarpukario metais, o ir anksčiau Lietuvoje statytus kryžius sunaikino sovietiniai ideologai ir jų tarnai. Ištremtųjų sodybose ir pakelėse buvusių kryžių detales išgrabstė „meno mylėtojai“. Mažos kryžių salelės, tarsi tėvynės dalelės išdygo didžiuliuose Sibiro plotuose. Jos išnyks visam laikui. Išnyks tai, ką svetimoje šemėje sukūrė mūsų tautos elitas. Sukūrė vargę ir skausmą, aplaistą prakaitu, ašaromis ir krauju. Išnyks nepaneigiami įrodymai apie mūsų tautos genocidą.

Taigos glūdumoje buvusios tremtinių gyvenvietės taip pat išnykusios. Tai vietos, kur turtingi Lietuvos ūkininkai ir inteligentai pirmą kartą pamatė žemines, kur gyveno barakų blaknyuose, naujai išdygusiose kapinėse laidojo savo artimuosius. Belikusios laukymės, skurdžią žolę jose pjauna tolimesnių gyvenviečių šienploviai. Ten mėtosi skurdžios buities rakandai, paskutiniai buvusių barakų ir namelių sienojai. Kai kur ir jų nebėra- vietiniai gyventojai juos sunaudojo malkoms. Tik vešli žolė ir pasenusių alyvų kuokštai primena buvusius lietuviškus pastatus ir gyvenvietes. Jų jau nebėra dabartiniuose žemėlapiuose, apie jas greit užmirš vietiniai gyventojai.

Likę gyvi Sibire gyvenantys lietuviai jau paliegę ir susenę. Daugelis jų buvo grįžę tėvynėn, bet lietuviškieji sovietiniai pareigūnai išvijo, bijodami netekti prisigrobto turto. Jie grįžo tremtin ir sukūrė mišrias šeimas. Vieni iš jų pamilo Sibirą, yra darbštūs ir sukūrę ateities vizijas, kiti pakibo beorėje erdvėje, neturi gyvenimo atramos ir liko viskam abejingi. Dažnas iš jų aukštoje kapinių žolėje neranda anksčiau mirusių savo tėvų ir artimųjų kapų, nors kapinės yra šalia jų. Dabar stato metalinius nupiauto kūgio formos paminklėlius su mažu katalikišku (ar provoslavišku) kryželiu viršuje.

Tik atkaklieji ir ištvermingieji liko ištikimi savo tėvų tradicijoms ir ieško būdų sugrįžti tėvynėn.

Mūsų požiūris į tremtį nėra vientisas ir visapusiškas. Tremtis mums- tai žmogus ir jo likimas. Grįžo tremtinys tėvynėn, reiškia, baigiasi jo tremtis. O jei jis sugrąžino tėvynėn mirusius šeimos narius, parašė atsiminimus ir visuomenė su jais susipažins, tai viskas tartum bus atlikta, istorijai duoklė bus atiduota. Bet žmogaus gyvenimo tąsa yra jo darbai, o tremtinių darbai liko tremtyje. Tai ne vien jų sukurti memorialiniai paminklai ir pastatai. Tai tenykštis jų gyvenimo būdas, jų poveikis vietiniams gyventojams, ten sukurta tautosaka ir visa kita, ką sukuria tauta. Verta įsidemėti, kad buvo ištremti patys gabiausi ir darbščiausi, t. y., tie, kurie palieka ryškius pėdsakus ir pakitusioje aplinkoje. Tai, kas ten palikę, yra tiesioginiai tremties paliudijimai, be kurių nesuvoksime jos esmės. Galų gale, tai lietuviškų tradicijų nykimas, nutautėjimo procesas ir jo sparta.

Lagerinių kapinių pėdsakų Sibire palikę dar mažiau. Neryškūs jie buvo ir lagerinės sistemos klestėjimo laikais. Lageriai ir jų kapinės buvo internacionalinės, o kaliniai- beasmeniai vergai. Jie neturėjo tautybės, vardų ir pavardžių. Tai buvo beteisės būtybės, turinčios savąjį numerį. Karo ir pirmaisiais pokario metais, kai kaliniai masiškai mirdavo, juos laidojo masinėse kapavietėse. Beasmenis, tą patį numerį turintis lavonas buvo užkasamas bendroje duobėje. Vėlesniais metais mirusius laidojo atskirose duobėse, o prie jų kapo įbesdavo nedidelę medinę lentelę su mirusiojo numeriu. Tokių lentelių lagerinėse kapinėse jau nėra. Aplamai, šios kapinės, kaip masinio žmonių žudymo liudytojai, buvo rūpestingai naikinamos. Jų vietoje buvo statomi miestai ir gamyklos, įrengiami kariniai poligonai. Žmonės ir laikas negrįžtamai naikina buvusias Sibiro kapines. Tarsi jas atnaujinami, 1992 metais šalia BAMo (Baikalas- Amūras gelžkelio magistralė) trąšos japonai pastatė medines stelas arba betoninius paminklus. Tenka priminti, kad šios trąšos 320 km. ruožą Taišet- Bratskas statė ne komjaunuoliai- taip buvo skelbiama-, bet Taišetlago, vėliau Ozerlago kaliniai. Čia dirbo ir žuvo šimtai tūkstančių japonų karo belaisvių, vėliau kone visų Europos tautų atstovai. Manoma, kad trąsoje dirbo iki dvidešimties tūkstančių lietuvių vaikų ir merginų.

Autorius didžiai vertina ekspedicijų vadovų ir dalyvių atliktą darbą, dėkoja buvusiems tremtiniais ir jų artimiesiems, suteikusiems papildomų žinių apie tremtį, o taip pat leidusiems panaudoti jų archyvines fotonuotraukas.

Antanas Sadeckas

Foto darbai- Antano Sadecko

ПРЕДИСЛОВИЕ

Великая ссылка в Сибирь – невиданное физическое и моральное испытание для нашей нации. Сотни тысяч лучших сынов и дочерей народа были разбросаны по тундре, тайге, по дышащим жаром пустыням. Они работали, страдали, творили и уходили в вечность. Бедным и негостеприимным был их домашний кров. Чужой, иногда потрясающе красивой, но недоброжелательной, была окружающая их природа. Опору себе они находили в местах упокоения своих близких – на кладбищах. Там – их боль, сила и надежда. Они – наше отражение в Книге истории.

Смерть в обычных условиях – это реальная необходимость. Мы это знаем, готовимся к ней и спокойно её встречаем. Жизнь и смерть сменяют и дополняют одна другую, смерть рождает жизнь и её пестует. В случае смерти мы собираемся у соседей и близких, сочувствуем и помогаем им. Выражая уважение к умершему, мы ставим в его память памятник, продлевая тем самым его существование.

Но в Сибири было по-другому. Большинство литовцев было выслано в таёжную глушь, где и происходили самые трагические события их жизни. Там, в первые месяцы и годы ссылки, они жили иногда в палатках, часто в землянках, на конюшнях, в лучшем случае – во вшивых бараках. Оторванные от Родины, привычных условий жизни, преследуемые комендантами, истощённые тяжёлой работой, зимней стужей и летней жарой, они часто неожиданно ломались. Их мучила тоска по родине, голод и антисанитарные условия, у них не было врачей и лекарств. В первые месяцы массово умирали пожилые и больные. Различные болезни косили младенцев и малолетних детей. В тяжёлую минуту не было рядом оставленных на родине соседей и других дорогих им людей.

Соседи-ссылные мало чем могли помочь, от работы их никто не освобождал. А где установить гроб для прощания, если в бараках выделена только небольшая площадь для нар? В первые годы ссылки вряд ли горели восковые свечи, звучали привычные песнопения. Не всегда рядом находился священник, который мог бы сказать слова утешения. А если несколько семей ссылалось на дальнюю вырубку, близкие умершего оставались один на один со своим горем.

Но в ссылке были сохранены традиции отцов. Чужая страна и тяжёлые условия объединили литовцев и укрепили старые традиции, потому что первое поколение ссылных ещё чувствовало опьяняющий запах родины. Об этом свидетельствуют поставленные на кладбищах кресты, удивительно похожие на кресты, оставленные в далёком отечестве.

Предполагается, что в ссылках погибло около 28000 человек, было более тысячи больших мест ссылок и заключения, и восемь сотен кладбищ. Опубликованные данные и проведённые нами исследования позволяют это утверждать. Точные цифры вряд ли когда-либо станут известными. Мы не знаем и не узнаем, сколько их было. Жертвы ссылок ждут

наших срочных усилий. Мы должны знать, сколько их ещё осталось в бывших и существующих посёлках, в тайге и в тундре.

В 1989-2000 годах мы организовали девять экспедиций. На Алтае, в Красноярском крае, в Иркутской области и в Бурятской республике мы посетили почти 150 мест ссылок и бывших лагерей, нашли 121 кладбище, провели их инвентаризацию, сняли на киноплёнку, сфотографировали. После возвращения домой, мы об этом писали и пишем сейчас. Публикуем статьи в газетах и журналах, создаём фильмы, сотрудничаем с редакциями газет и телевидением, проводим просветительскую работу в школах и в домах культуры. Мы рады, что выполнили свой долг по увековечиванию памяти хотя бы малой части жертв геноцида нашего народа.

Наш опыт и собранные данные позволяют нам сделать некоторые выводы.

В начале ссылки литовцы надеялись на скорое возвращение домой, поэтому в память об умерших они ставили часто скромные кресты. Такую скромность, без сомнения, оправдывали особо трудные условия жизни того времени. Если ссыльные перевозились в другую местность или вымирала вся семья, кресты такими скромными и оставались. Если много литовцев высылалось в одно и то же место, с течением времени на холме появлялось литовское кладбище. Холмы эти были голыми - ни единого деревца. Сейчас они заросли таёжным молодняком, их не узнать вернувшимся в Литву ссыльным. А тогда, особенно весной, во время майских молебнов, и по воскресеньям, они, принарядившись в свою лучшую одежду, собирались на кладбищах. Кладбище было словно маленькой частицей родины, местом, куда не ступала нога озверевшего начальства и вооружённых кагэбэшников-комендантов. Опоясывающая кладбище ограда была как бы её государственной границей, охраняющей от чужеземцев. Пройдя через ворота ограды, ссыльные сбрасывали с себя путы неволи. Им было там хорошо, их окутывал покой, эту маленькую территорию они почитали и опекали. Поэтому, будучи в беде и нищете, они ставили бетонные надгробья, мощные, высокие и нарядные кресты из твёрдой лиственницы, металла или бетона, а в середине кладбища – большой символический крест и лавочки вокруг него. Посиживая на них, они молились, пели, разговаривали и смеялись. Делали всё то, что делал бы свободный человек. В таком приподнятом настроении они покидали кладбище и шли в более просторные помещения, где шили национальную одежду, ставили постановки, играли в них и танцевали. Кладбище служило им оплотом выживания и поддержания национального самосознания.

Жямайтийские деревянные кресты ссыльных – украшены скромным орнаментом, кряжисты, твёрды как и сами жямайтийцы, закалённые прошлыми битвами с крестоносцами. Простирающиеся во все стороны солнечные лучи кресты жителей литовских равнин – аукштайтийцев – высоки и стройны словно сосны в густом бору. Дзукийские

кресты – более разнообразны, маленькие или большие, часто с резьбой, они украшены листвой и цветами. Ведь юго-восточные литовцы полны фантазии и возвышенных чувств. В местах ссылок литовских крестов осталось ещё много. Сохранились и кладбища, каких в Литве не было и не будет. Но это очень малая часть того, что было. Немало кладбищ осквернено при строительстве дорог, городов и заводов. Другие уничтожили злые руки и всемогущее время.

В таёжной глуши, рядом с бывшими селениями, почти всегда ставили деревянные кресты, потому что прямо здесь росла твёрдая лиственница. Оставшиеся там кладбища сейчас заброшены, их никто не посещает и не присматривает за ними. Иногда лишь, на их следы натыкаются ягодники да грибники. Но это быстро забывается, этот, не выстраданный, реликт им чужд. Малые кресты уже упали, поросли мхом и травой, растрескавшиеся, сгнившие они кормят неродную землю. Большие же, заросшие лишайником и мхом, упали, упёршись в растущие рядом деревья, или всё ещё стоят. Они великолепно сливаются с таёжным молодняком. Их трудно заметить летом и зимой, когда льёт дождь, и в игре солнечных лучей или спящими на снежной постели. Могильные холмики заросли травой и едва различимы. Если останки выкапывались, холмики не сохранились. Многие, кто по доброй воле будто бы приводили в порядок могилу, уничтожали упавшие кресты и оградку. Исчезали все признаки бывшей здесь некогда могилы.

Ограды многих кладбищ повалены. На кладбищах пасутся коровы, вытаптывающие и уничтожающие их.

Рядом с большими посёлками литовцы хоронили умерших на общих кладбищах. После отъезда литовцев из ссылки, могилы пришли в упадок, местные в них хоронят своих.

К 2010 году литовских деревянных крестов в Сибири уже не будет. Исчезнут последние следы кладбищ. Максимальный век некрашенных деревянных (больших!) крестов составляет приблизительно полсотни лет. На Алтае (ссылка 1941 г.) в 1991 году мы нашли их очень мало. Если в 1989 году в Иркутской области (ссылки 1948 и 1949 годов) мы нашли много деревянных крестов, то в 1993 году при посещении тех же самых мест, многие из них мы обнаружили уже упавшими. В 1997 году мы отправились на места ссылок в Манский район Красноярского края (ссылка 1949 г.). Маленьких деревянных крестов мы не нашли, а большие были повреждены – упали или упирались в выросшие рядом деревья. Устояли, поросшие мхом, лишь одиночные кресты. В 2000 году и большие кресты попадали. Только на острове Олхон, в Хужире, где преобладает сухой климат, деревянные кресты и оградки были повреждены меньше.

В 1990 году мы нашли единственное кладбище, за которым присматривали местные литовцы. В Корбике Берёзовского района, недалеко от Красноярска. В 1997 году мы опять посетили его. Оно было в очень хорошем состоянии. Посреди него сияла белая увенчанная

венцом статуя Марии, кресты покрашены в тёмно-коричневый цвет. Мария напомнила мне истерзанную, но не сломленную Литву. Автор статуи и проекта кладбища – Йонас Малдутис, проживающий в Тильже. Кладбище в Корбике часто посещали местные туристы. О них, статуе Марии и литовцах-смотрителях кладбища, знали искусствоведы из Красноярска. К сожалению, понемногу угас энтузиазм литовцев, не хватило средств на покупку краски и других материалов. В 2000 году мы нашли кладбище уже заросшим высокой травой, а поверхность крестов обветшавшей. Мы оставили немного денег и отдали дань уважения сибирским миссионерам. Надеемся, что это уникальное деревянное кладбище возродится. Наша обязанность – постоянно поощрять местных литовцев, а также договориться с руководителями Красноярска о присвоении кладбищу статуса памятника.

Есть кладбища, где хоронили только литовцев. Сейчас там небольшие рощицы с полеглими или уткнувшимися в деревья крестами. Мы отыскиали несколько таких рощиц. Это в Куташе, недалеко от Горно-Алтайска, в Горном Алтае, и на 3-ем километре Большого Унгута в Манском районе Красноярского края. Если мы их огордим, вычистим, отреставрируем и законсервируем оставшиеся кресты, они долго ещё будут напоминать и нам и местным жителям о жертвах прошлого. Тем самым будет продлено их существование в Сибири и в наших сердцах.

Если литовцы проживали в больших посёлках и работали на промышленных предприятиях или на рудниках, они ставили в честь умерших металлические или бетонные кресты и надгробья. Состояние многих из них прискорбное, кладбища часто никем не посещаются и не присматриваются. Хотя они и долговечнее, и им необходима наша забота и опека. О некоторых из них, таких как Новоильинское в Бурятии, пока заботятся местные литовцы. Неподалёку находится большое кладбище Ильки, на котором похоронены более ста соотечественников. Оба кладбища находятся у самой Транссибирской магистрали, значит, наше внимание к ним не составило бы труда. Мы оказали поддержку проживающей в Новоильинском литовской семье. Надеемся, что их усилиями и усилиями Литовского общества Бурятии существование этого кладбища будет продлено. Жаль, что сохранение кладбища в Хара-Кутуле является проблематичным, хотя там преобладают бетонные надгробья и металлические кресты. Дело в том, что между литовскими могилами есть и православные.

Кладбище в Бирюсинске (быв. Суетиха) уникально не только тем, что оно самое большое из известных нам кладбищ (на нём похоронено свыше 200 литовцев). Большинство крестов там бетонные, монументальные, разного размера и характера. Каждый из них словно небольшой памятник. Мы не знаем, кто и когда их поставил, и всё же замысел автора (авторов) и большие усилия ссыльных увековечить память о своих близких заслуживают внимания. Литовские могилы на общем кладбище расположены компактной группой. После реставрации наших крестов и приведения кладбища в порядок, оно стало бы

привлекательным объектом посещения туристов. Бирюсинск находится недалеко от Тайшета, т.е. рядом с Транссибирской железнодорожной магистралью. Оба города соединяет асфальтированная дорога. Небогатая местная власть не в состоянии поддерживать наше кладбище в надлежащем порядке. Потенциальными помощниками могли бы быть местные учащиеся, но для этого необходимы наши общие с ними усилия. Нынешнее состояние этого кладбища плачевно.

Удивляют кресты из кованого металла. Их нарядность, монументальность, размер, несомненная художественная ценность, замысел авторов и, в конце концов, строительные расходы, требуют особого внимания и изучения. Мы обнаружили их рядом с современными посёлками, в глухой тайге, в очень отдалённых местах ссылок, на бывших больших и малых кладбищах. Большая их часть находится за далёким Байкалом, в Бурятии. Может быть, это работы одного художника? Они находятся на кладбищах Хара-Кутула, Зоны, Челана, Хандагая, Мойги, на отдалённой 17-ой лесосеке.

Такие кресты в наших музеях – были бы невообразимой ценностью. Конечно, следует определиться, имеем ли мы на это моральное право.

Ценными являются кресты, поставленные нашими энтузиастами в годы национального возрождения. Это кресты Горного Алтая. Некоторые из них были уничтожены ненавистниками. Другие восстановили и опекали местные интеллигенты. Большой мемориал построен в Ревучем, на месте 7-го лагеря Краслага недалеко от Решот. Это место гибели нескольких тысяч представителей литовской элиты. Мемориал сразу же был расстрелян бывшими убийцами. На нём на века остались незаживающие раны. Этот, требующий опеки объект, напоминает нам о жертвах нашего народа и об энтузиастах времён национального возрождения.

Вместе с литовцами в тех же посёлках жили и люди других национальностей, чаще всего это были ссыльные разного времени. Это русские, поляки, немцы из Поволжья, белорусы, украинцы, модаване – православные, униаты, католики... Кресты униатов и католиков очень похожи. Кроме того, для умерших разных национальностей часто работали те же мастера. При отсутствии надписей на литовских крестах невозможно гарантировать их аутентичность, поэтому в поле нашего зрения возможно попали не только литовские кресты. Автор не особо переживает по этому поводу. Таким образом будет отдана честь жертвам советского геноцида других народов. В то же время, он будет благодарен тому, кто это заметит.

Надписи на крестах наших соотечественников отражают тогдашнее настроение ссыльных, из мысли, их горе, тоску по родине и любовь к ней. «Покой твой тягостен в чужой земле», «Сломленная сибирскими бедами, слишком скоро споткнулась я на жизненном пути», «В тоске по родине мы здесь угасли», «О, родина, любимый край, в тоске я умер», «Народ мой, мне тоскливо без тебя». Они гордятся тем, что они литовцы:

«Ссылный литовец», «Ссылная литовка»... Это часть нашего сибирского фольклора.

Над этими мыслями стоит призадуматься тем соотечественникам, которые недооценивают свой народ. Мы рады тому, что собрали сотни и тысячи подобных надписей. Издание такого сборника и изучение этого фольклора – неотложная обязанность тех., кто должен это делать.

Итак, сибирские кладбища – необыкновенный, глубокий, многослойный символ, создававшийся в чужом окружении. Эти особенности неизвестны и неисследованы. Кладбища остались на далёкой земле, большинство из них – словно спрятанные в таёжной глуши, никем не посещаемые, запущенные, уничтожаемые, исчезающие или исчезнувшие. И тем более обидно, что ими буквально усеяны просторы Сибири. Обилие их свидетельствует о потерях не только одного человека или семьи, но и всего нашего народа.

Кресты, поставленные в Литве в межвоенные годы и раньше, уничтожили советские идеологи и их прислужники. Детали крестов, стоявших в усадьбах высланных и при дорогах, расхватили «любители искусства». Маленькие островки крестов словно частички родины выросли на широких сибирских просторах. Они исчезнут навсегда. Исчезнет то, что на чужой земле создала элита нашего народа. Создала в горестях и боли, полила потом, слезами и кровью. Исчезнут неопровержимые доказательства геноцида нашего народа.

Исчезли также бывшие в таёжной глуши посёлки ссыльных. Это места, в которых интеллигенты и сельские хозяева из Литвы в первый раз увидели землянки, где жили в блошиных бараках, на вновь открытых кладбищах хоронили своих близких. На полянах, оставшихся вместо них, косят тощую траву косари из отдалённых посёлков. Там разбросаны пожитки скудного быта, последние брёвна бывших бараков и домиков. Кое-где и их не осталось – местные жители употребили их на дрова. Только густая трава и кусты старой сирени напоминают о бывших литовских постройках и посёлках. Их уже нет на современных картах, о них скоро забудут и местные жители.

Оставшиеся в живых сибирские литовцы уже больны и стары. Многие из них пытались вернуться на родину, но литовские советские должностные лица вновь изгоняли их в страхе потерять награбленное имущество. Они возвратились в места ссылки и создали смешанные семьи. Одни из них полюбили Сибирь, они трудолюбивы и имеют своё видение будущего, другие зависли в безвоздушном пространстве, у них нет опоры в жизни и они остались равнодушными ко всему. Часто некоторые из них в высокой кладбищенской траве не находят могил своих ранее умерших родителей и близких, хотя кладбище находится рядом с ними. Сейчас ставят металлические в форме усечённого конуса памятники с маленьким католическим (или православным) крестиком сверху.

Только самые настойчивые и выдержанные остались преданными традициям своих отцов и ищут возможность вернуться на родину.

Наш взгляд на ссылку не является целостным и всесторонним. Ссылка для нас – это человек и его судьба. Вернулся ссыльный домой, значит, окончилась его ссылка. А если он ещё и вернул на родину умерших членов семьи, написал воспоминания и ознакомил с ними общественность, то всё вроде бы и выполнил, дань истории отдана. Но продолжение жизни человека – это его труд, труд же ссыльных остался в ссылке. Это не только созданные ими мемориальные памятники и постройки. Это их тамошний образ жизни, их влияние на местных жителей, созданный там фольклор и всё другое, что создаёт народ. Стоит обратить внимание, что были высланы самые способные и трудолюбивые, т.е. те, кто оставляет яркий след и в изменившейся среде. То, что мы там оставили, это прямые свидетельства ссылки, без которых мы не осознаем её значения. В конце концов, это исчезновение литовских традиций, процесс потери национальных особенностей и скорость этого процесса.

Следов лагерных кладбищ в Сибири - ещё меньше. Неявными они были и в период расцвета лагерной системы. Лагерь и их кладбища были интернациональными, а заключённые – безличными рабами. У них не было национальности, имён и фамилий. Это были бесправные существа, имевшие лишь свой номер. В годы войны и в первые послевоенные годы, когда заключённые повально умирали, их хоронили в массовых захоронениях. Безымянный, под всё тем же номером, труп закапывался в общей яме. В более поздние годы умерших хоронили в отдельных ямах, а на могиле втыкали маленькую деревянную табличку с номером умершего. Таких табличек на лагерных кладбищах уже нет. Вообще, эти кладбища, как свидетели массового убийства людей, тщательно уничтожались. На их месте строились города и заводы, оборудовались военные полигоны. Люди и время безвозвратно уничтожают бывшие сибирские кладбища. Как бы обновляя их, в 1992 году рядом с трассой БАМа (Байкало-Амурской железнодорожной магистрали), японцы поставили деревянные стелы или бетонные памятники. Следует напомнить, что 320-ти километровый отрезок этой трассы Тайшет – Братск строили не комсомольцы, как объявлялось, а заключённые Тайшетлага, позже Озерлага. Здесь работали и погибли сотни тысяч японских военнопленных, а позже представители чуть ли не всех народов Европы. Считается, что на трассе работало до двадцати тысяч литовских парней и девушек.

Автор высоко оценивает работу, проведённую руководителями и участниками экспедиций, благодарит бывших ссыльных и их близких, предоставивших дополнительные сведения о ссылке, а также тех, кто разрешил воспользоваться принадлежащими им архивными фотографиями.

Антанас Садяцкас

FOREWORD

The great exiles to Siberia were a horrible physical and moral trial of our people. Hundreds of thousands of the best sons and daughters of our nation were scattered over tundra, taiga and heat-breathing deserts. There they worked, suffered hardships, created and lay down into eternity. Miserable and inhospitable was their dwelling, alien, sometimes wonderfully beautiful but unfriendly was the surrounding nature. They sought support at the place of eternal rest of their close people – in the cemetery. It has preserved their anguish, strength and hope; it is a book of history, which reflects us.

Under ordinary conditions death is a natural necessity. We know this, prepare ourselves for it and calmly meet it. Life and death alternate and supplement each other, death gives birth to life and grows it. In case of death we gather at our neighbors' or friends' home, comfort and help them. Paying homage to the deceased, to his memory we erect a monument, thus prolonging his existence.

But in Siberia it was quite different. Lithuanians were mostly deported to depths of taiga where the most tragic events of their life took place. There they lived in the first months and years of exile, at times in tents, often in dugouts, stables, at best in lousy barracks. Torn away from their homeland, customary living conditions, run down by superintendents, emaciated from hard work, severe winter frost and intense summer heat, they would often and unexpectedly break down. Homesickness, famine and unsanitary conditions tormented them; there were neither physicians nor medicine. During the first months elderly and ailing people died on a mass scale, various diseases sapped lives of babies and infants. In difficult periods they needed badly their neighbors and other dear ones, which were left in the native land. Neighbors of exile could be little help, because they were not given a leave off. And where to lie out the corpse if merely a small area of plank bed was allotted? In the first years of exile wax candles would hardly burn, customary psalms would hardly sound. Only rarely they had a priest to utter consoling words. And if several families were exiled to remote glades, close friends of the dead were alone with their grief.

Still, traditions of forefathers were retained in exile. Foreign country and hard conditions united Lithuanians and strengthened their traditions, because the first generation of exiles still felt an intoxicating smell of their fatherland. As witnesses of this, in cemeteries crosses were put up strikingly similar to those left in the far-away homeland. It is believed that about 28000 people have perished in exile, there were over a thousand huge places of exile and imprisonment and eight hundred cemeteries. The estimate was made relying on published data and our investigations. Exact numbers will hardly ever be known. We do not and will not learn their total number. Exile

victims are waiting for our urgent efforts. We must know how many of them have survived in former and present settlements, in taiga and tundra.

In 1989-2000 we organized nine expeditions. In Altai, Krasnoyarsk land, Irkutsk region and Buryat Republic we visited nearly 150 localities of exile and former camps, found 121 cemeteries, made inventory of, filmed and photographed them. Having come back, we have written and published articles in dailies and magazines, have made films, cooperated with editors of TV and dailies, led work of enlightenment in schools and cultural centers. We are glad having done our duty, having perpetuated memory of at least a small part of genocide victims of our people.

Our experience and accumulated data allow making certain conclusions. In the beginning of exile Lithuanians cherished hope to leave the alien land soon and return to homeland, therefore in memory of the dead they put up modest crosses. The very crosses remained if the exiles were moved to other localities or all the family died out. When many Lithuanians were exiled to one place, in the course of time a Lithuanian cemetery would arise on a hillock. The hillocks were bare, with no trees. By now they have overgrown with saplings of taiga, and are unrecognizable to exiles, which have come back to Lithuania. And at that time they would gather to the cemetery, especially in spring, for May service and on Sunday, dressed up in their best clothes. Cemetery was like a particle of the native land, which was not entered by brutal labor supervisors and armed KGB men-commandants. The fence surrounding a cemetery was its frontier keeping foreigners away. Coming through the gate of cemetery exiles would cast off their fetters of captivity. They felt good there, were shrouded in tranquility, they respected and tended this small territory. That is why, living in misery and poverty, they cast concrete tombs, erected big, high and embellished crosses from larch, metal or concrete, and in the middle of cemetery – a large cross and benches around it. They sat on them, prayed, sang, talked and laughed. They did things, which a free man does. In such elevated spirits they went to more spacious rooms where they made national costumes, prepared performances, danced and played. Cemetery was the citadel aiding them to foster nationality and to survive.

Wooden exile crosses of Žemaičiai (Lowlanders) have modest ornaments but are stumpy, strong as Žemaičiai themselves, tempered in the past battles against the crusaders. Crosses of Aukštaičiai (Highlanders) from plains of Lithuania are tall and slender like pines of ticket, diffusing sunrays. Those of Dzūkai are more diverse, small or big, often carved, decorated with leaves and flowers. No wonder, as the southeastern Lithuanians are full of fantasy, lifted towards the sky.

In places of exile many Lithuanian crosses have survived. Such cemeteries have remained which you cannot and will not find in Lithuania. Not a few cemeteries have been destructed, when roads, towns and plants were built. Evil-minded hands and omnipotent time have destructed others.

In the depth of taiga, near former settlements, wooden crosses have nearly always been put up, because here hard larches grew. After the old traditions they have not been painted, so they are short-lived. Now the remaining cemeteries are not found, not visited and not tended. Berry-pickers and mushroom-gatherers happen to come across their traces. But this is soon forgotten, because this relict is alien to them, not suffered by them. Smaller crosses have already fallen down, overgrown with moss and grass, cracked, rotten and are feeding the alien soil. Bigger ones – covered with lichen and mossy – are tumbled down, leaning against nearby trees or are still standing. They have amazingly merged with undergrowth of taiga. They are hardly noticeable in summer and winter, in rain and in the play of sunrays or during sleep in the bed of snow. Knolls of graves are overgrown with grass and hardly discernible. If the remains were excavated, no knolls have survived. Not one, with good intentions, as if tidying the surroundings of grave, destructed a fallen-down cross or a fence. Thus all signs of the former grave disappeared.

Fences of most cemeteries have fallen down. Animals graze over them, stamping down and devastating them.

Near larger settlements Lithuanians would be buried in the common cemeteries.

When Lithuanians went away, their graves decayed, and over them local people started burying their own dead.

Approximately by 2010 in Siberia will remain no Lithuanian crosses. Any trace of cemeteries will vanish. Maximal age of unpainted (big!) wooden crosses is about fifty years. In 1991, in Altai we found very few of them (exile of 1941). If in 1989 in Irkutsk region we found many wooden crosses (exiles of 1948 and 1949), on our visit the same places in 1993 many of them had been already fallen down. In 1997 we went to exile places in Mana district of Krasnoyarsk land (exile of 1949). We did not find any wooden crosses and bigger ones were fallen or leaned against the nearby trees. Only single crosses were still standing, mossy and overgrown with lichen. In 2000, bigger ones were fallen. Khuzhyr, Olkhon Island, where dry climate prevails, was the only locality in which wooden crosses and fences were less damaged.

In 1990 we found the only cemetery tended by local Lithuanians. In 1997 visited it again. It was at Korbikas, in Beriozovkos district, not far from Krasnoyarsk. Its state was very good. In the middle shone a white crowned statue of Virgin Mary, the crosses were painted brown. The Mary reminded me tormented but unbroken Lithuania. Author of the statue and the cemetery is Jonas Maldutis residing in Tilžė. The cemetery of Korbikas was frequented by local tourists. Connoisseurs of art from Krasnoyarsk knew about it, the statue of Virgin Mary and the Lithuanians – guardians of the cemetery. Unfortunately little by little decreased the enthusiasm of Lithuanians, they came short of money to buy paint and other materials. In 2000 we found the cemetery overgrown with high grass, and the surface of cross was shabby. We left some money and paid homage to Siberian missionaries. We hope that this unique wooden cemetery will be restored to

life. Our duty is to constantly stimulate local Lithuanians and to come to agreement with leaders of Krasnoyarsk that this cemetery were awarded the status of monument.

There are cemeteries in which only Lithuanians were buried. Now these are merely small groves, where crosses lay or lean against trees. We found a few such groves. These are Kutash, near Gorno-Altainsk in Gorno-Altai region and the 3-d Bolšoi Ungut village, Mana district, Krasnoyarsk land. If we restored and preserved them, they would remind victims of the past to us and local population. Thus would be prolonged their existence in Siberia and our hearts.

Those Lithuanians who lived in larger settlements and worked in industrial enterprises or mines, paying homage to the dead, put up metal or concrete crosses and tombs. Many of them are in a deplorable state, the cemeteries often are not visited and not tended. Still, they are long-lived and are crying for our care and help. Some of them, such as those in Novoiyinsk, Buryat Republic, are taken care of by local Lithuanians so far. Not far away are situated huge Yilka cemetery in which more than a hundred of our countrymen are buried. Both cemeteries lie close by the Siberia main line, so our concern about them would not be problematic. We encouraged a Lithuanian family living in Novovoilyinsk. We hope that by mutual attempts of them and the Society of Buryat Lithuanians existence of this cemetery will be prolonged. It is a pity that preservation of Kharakatul cemetery is problematic though concrete tombs and metal crosses dominate there. The matter is that orthodox graves interfere with the Lithuanian ones.

Cemetery of Biryusinsk (former Suyetiha) is unique not only because it is the largest of cemeteries known to us (over 200 Lithuanians are buried there). Most of their crosses are monumental, made of concrete, differ in size and character. Each is like a small monument. We do not know who and when erected them, but inventiveness of the author (authors) and great attempts of exiles to perpetuate memory of their close people are worth attention. Lithuanian graves lie in the compact group of the common cemetery. Restoration of our crosses and putting in order the cemeteries would make them an attractive object for tourists. Biryutinsk is near Taishet, i. e. by the Siberia main line. An asphalted road joins them. Miserable local authorities are not able to maintain the cemetery in a proper state. Local school children could be a potential help, but their and our attempts should be united. At present this cemetery is in a deplorable state.

Astonishing are crosses of forged metal. Their smartness, monumentality, size, undoubted artistic value, inventiveness of their authors and in the end construction expenses require an exceptional attention and studies. We found them near present settlements, in former large and small cemeteries situated of very remote localities of exile in somber taiga. Probably the largest number of them is beyond the distant Baikal, in Buryat Republic. Maybe those are works of one artist? They are found in Khara-Kutul, Zona, Chelan, and Khandagai and in cemeteries of the 17-th glade and Moiga, a dozen kilometers away from the latter. Such crosses in our museums are especially valuable things. Of course, there is an ethical problem if we have the right to take them.

Crosses put up in Siberia by our enthusiasts in the years of Revival of our nation are also valuable. Such are crosses of Gorno-Altai region. Bearers of hatred have destroyed some of them. Others have been rebuilt and taken care of by local enlightened persons. A large memorial was built in Revuchi, at the place of camp 7 of Kraslag not far from Reshoti. This is the place of destruction of several thousands of the Lithuanian elite. The memorial was soon shot by former killers. Unhealed wounds have forever remained on its surface. This is an object to be guarded, reminding victims of our people and enthusiasts of Revival times.

Together with Lithuanians in the same settlements lived people of other nationalities as well, most often exiles of different periods. Those were Russian, Poles, Germans of Povolzhye, Byelorussians, Ukrainians, Moldovans – Orthodox believers; Unitarians, Catholics... Crosses of Unitarians and Catholics are very similar. Besides, crosses for the dead of different nationalities and faiths were made by the same masters. As there are no inscriptions on Lithuanian crosses, it is difficult to guarantee their authenticity, so not only the Lithuanian ones may have got into our vision. The author does not grieve much for this. In this way honour will be given to victims of other of Soviet genocide of other peoples. However he will be grateful, if this is noticed.

Inscriptions on crosses of our countrymen reflect sentiments, thoughts, troubles, homesickness and love of that time: "Heavy is your rest in the alien land", "I stumbled too soon on the way of life, weighted down by Siberian hardships", "Heartbroken without the mother land we extinguished here", "Motherland, my dear country, in nostalgia I died", "My people, I am longing for You". They are proud being Lithuanians: "He-Lithuanian exile", "She-Lithuanian exile"... This is a part of our Siberian folklore. Our countrymen, who do not sufficiently appreciate our nation, should get deeply into these thoughts. We are happy to have collected thousands of such inscriptions. Publication of such a collection and studies of this folklore is a pressing duty of those who are obliged to do this.

So, Siberian cemeteries are an unusual, deep, manyfold symbol, created in foreign environment. Those peculiarities are nearly unknown and unexplored. The cemeteries have been left in a remote land, most of them – in depth of taiga, as if concealed, visited by nobody, desolate, destroyed, vanishing or vanished. The more painful, that the vast Siberia is studded with them. Their abundance is indicative of losses not only of one person or family but of all our nation.

Crosses built in Lithuania in the period between world wars as well as earlier have been destroyed by Soviet ideologists and their servants. Parts of crosses which stood in farmsteads of exiles and on waysides, were snatched out by "lovers of art". Small islets of crosses, like particles of homeland, sprung up in the vast areas of Siberia. They will vanish forever. What elite of our nation in the foreign land, has created, will vanish. And this was created in misery and pain, wetted with sweat, tears and blood. Incontrovertible evidences of genocide of our nation will disappear.

Settlements of former exiles in depth of taiga have also disappeared. Those are places where rich Lithuanian farmers and intellectuals saw dugouts for the first time, where they lived in

barracks infested with bedbugs, buried their relatives in newly-sprung cemeteries. Only clearings remain, in which mowers from more distant settlements cut scanty grass. There are scattered poor household utensils, the last logs of former barracks and cabins. Here and there even they have disappeared - local people used them up as firewood. Luxuriant grass and tufts of old lilacs remind about former Lithuanian buildings and settlements. They are absent on present maps and soon will be forgotten by local population.

Lithuanians which have survived and still live in Siberia are already sickly and aged persons. Many of them had come back to Lithuania, but Lithuanian Soviet officials expelled them fearing to lose property grabbed for themselves. They returned to the exile and built up mixed families. Some of them have come to love Siberia, are industrious and have created their future vision; others hover undecided, have no life support and remain indifferent to anything. Many of them do not find tombs of their dead parents and relatives in high grass of the cemetery, though it is by their side. Now they construct small monuments in cut-cone shape with a small Catholic or Orthodox cross at the top.

Only the persistent and tough ones have remained faithful to traditions of their parents and are searching for ways to come back to their motherland.

Our viewpoint of exile is not integral and comprehensive. In our eyes, exile is the man and his destiny. Return of an exile to his homeland means the end of his exile. And if he has returned the dead members of family to their motherland, has written his recollections, and if the society becomes acquainted with them, - it seems, that everything has been accomplished, a tribute paid to history. Still, continuation of human life lies in his works, and works of exiles remained in the exile. This is not merely memorial monuments and buildings built up by them. This is their way of life there, their impact on local population, folklore created there and all the rest that has been created by the people. It is worth paying attention that it was the most gifted and laborious ones that were exiled, i.e. those, which leave distinct traces even in changed environment. What have remained there are direct evidences of exile without which we will not be able to grasp its essence. In the end, this is vanishing of Lithuanian traditions, process of denationalization and its rapidity.

Even more rare are surviving traces of camp cemeteries in Siberia. They were also indistinct in times of heyday of the camp system. The camps and their cemeteries were international, and prisoners - impersonal slaves. They had no nationality, names and surnames. They were beings deprived of any rights, each having his number. In years of war and early post-war period, when prisoners died on a mass scale, they were buried in mass graves. Depersonalized, having the same number corpse was buried in the common pit. In later years the dead were buried in individual pits, and a small wooden board with the number of dead was stuck by his grave. There are no such boards in camp cemeteries any longer. In general, these cemeteries, as witnesses of the mass human massacre, were carefully destroyed. In their place towns and factories were built, military grounds were established. People and time irrevocably destroy former Siberian

cemeteries. As if renewing them, in 1992 near the route of BAM (Baikal-Amur main line) Japanese erected wooden stelas or concrete monuments. We have to remind that 320 km long section of this route from Taishet to Bratsk was built not by Komsomols, as was declared, but by prisoners from Taishetlag, later - from Ozerlag. Here worked hard and died hundreds of thousands of Japanese war prisoners, and later - representatives of nearly every European people. It is believed that up to twenty thousands Lithuanian lads and lasses worked on the route.

The author highly appreciates work performed by leaders and participants of expeditions, and wishes to thank former exiles and their close relatives, which provided supplementary information about the exile and allowed to use their archival photos.

Antanas Sadeckas

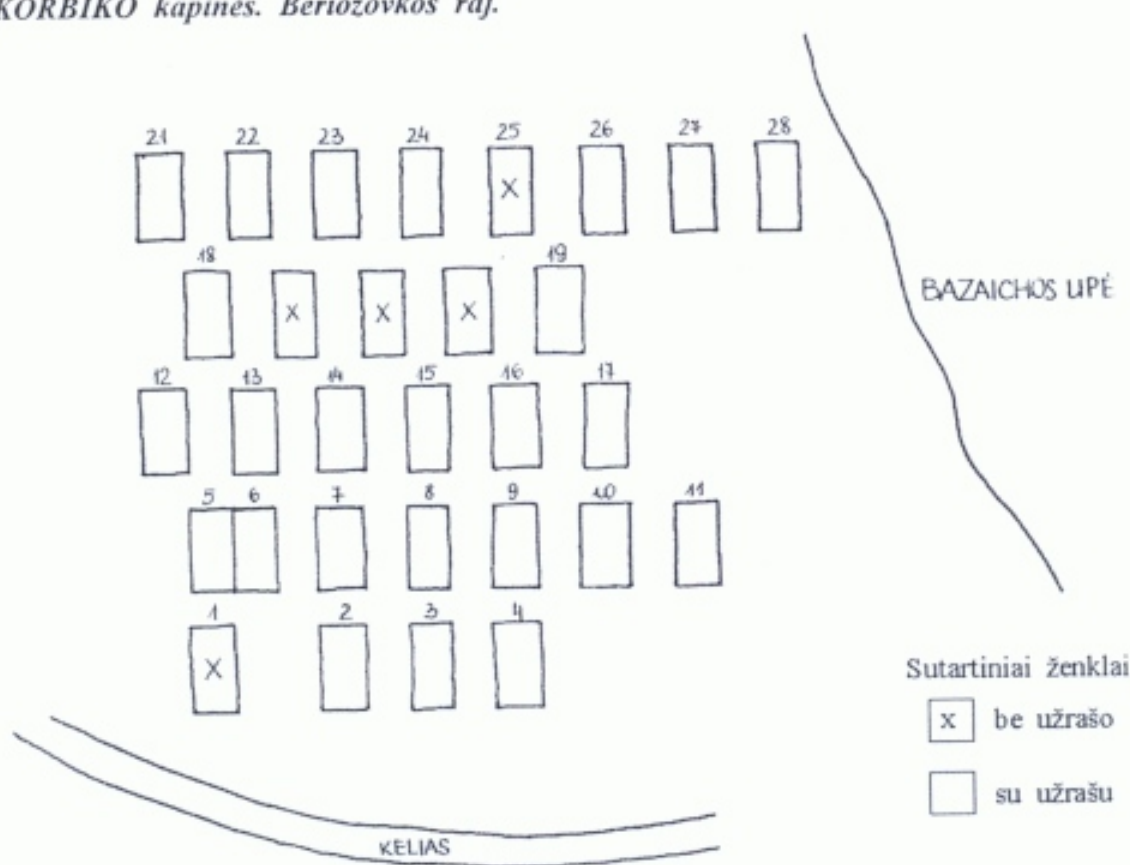
KORBIKAS (Krasnojarsko kr. Beriozovkos ir Manos raj.)

1990 m., 1997 m. ir 2000 m. ekspedicijos

Maršruto schema

KORBIKO kapinės. Beriozovkos raj.

Kapinės yra ~6 km nuo Verchn. Bazaichos gyvenvietės, gerai prižiūrimos ten gyvenančių lietuvių. Kapinių viduryje švyti baltai dažyta medinė Marijos statula. Jos ir kapinių autorius- buvęs tremtinys Jonas Maldutis, gyv. Tilžėje. Visi kryžiai- mediniai, užrašai rašyti didžiosiomis raidėmis, mažne kiekvienas žodis naujoje eilutėje (stulpeliu). Vardų, pavardžių ir žodžių "Lietuva", "lietuvis" raidės didesnės.

2. Tvorelė nauja, nedažyta. Kryžius dažytas ruda spalva. Ant jo užrašas

A+A TREMTINIS LIETUVIS V. KLIPAS 1898-1963 BILĖNŲ K. VIEŠINTŲ V.

3. A+A TREMTINĖ LIETUVĖ M. OŽALIENĖ 1873-1964 ILSĖKIS RAMYBĖJE MIELA BABYTE ATSKIRTA NUO TĖVYNĖS IR ŠEIMOS

4. A+A

5-6. A+A HIER RUHT IN GOTT LEKETAS PETER 12/VII-1954 12/VI-1968

7. A+A TREMTINIS LIETUVIS ALEKSANDRAS STANKAITIS 1873-1951 DŽIUGAI. JONIŠKIS. ILSĖKIS RAMYBĖJE. LIKO LIŪDINTI ŠEIMA

8. Kryžius su Kristaus ražiniu ir užrašu

TREMTINYS JONAS SIVICKAS Gt. 1889 m. VAIŠNIŪNAI PAŠVITINYS LIETUVA A+A IŠTREMTAS geg. 22 d. 1948 m. MIRĖ TRAGIŠKAI 1d. geg. 1949 m. MIŠKO DARBE -o- ILSĖKIS TĖVELI SIBIRO TAIGOJE PALIKĘS VAIKELIUS

9. Koplytstulpis (be stogelio).

TREMTINYS TADAS KRAGAS Gt. 1870 m. ZENIŪNAI JONIŠKIS LIETUVA A+A IŠTREMTAS 1948 m. 23 gegužė MIRĖ 1948 m. 23 d. rugsėjo

10. ONA PUIPIENĖ A. 78 m.

11. Trys skirtingo aukščio kryžiai viename kamiene

ŠE DUS MIERA MIKELIS KRUMINŠ dz. 1895 mirus 1955 g. JANIŠKES pap. LIKAIŠI

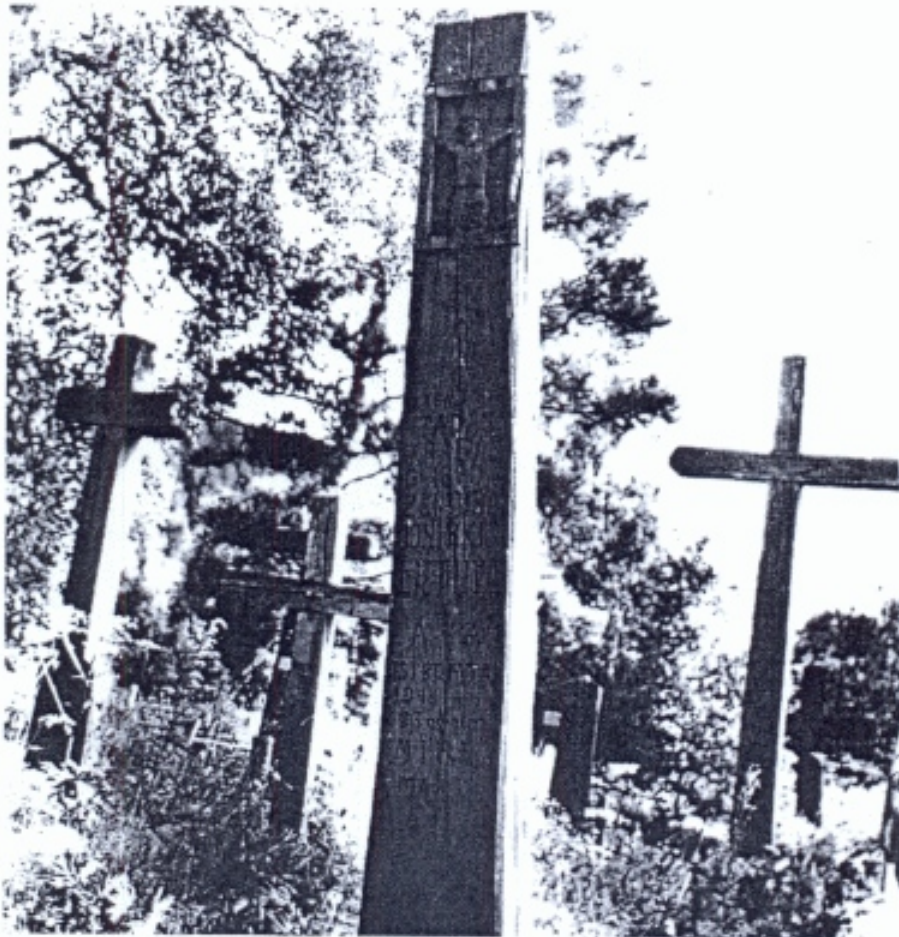
12. A+A TREMTINYS LIETUVIS IGNAS JARAŠIŪNAS 1878-1955 LINKUVOS v. JONIŠKIO a. ILSĖKIS RAMYBĖJE

13. A+A TREMTINIAI LIETUVIAI JONAS ČESEVIČIUS 1883-1957 m. KAZIS VALIULIS A. 80 METŲ LINKUVOS v. JONIŠKIO a. ILSĖKITĖS RAMYBĖJE LIKO LIŪDINTI ŠEIMA

14. TREMTINYS IGNAS PIVORIUS Gi. 1875 DRAUDELIU PAŠVITINIO LIETUVA A+A IŠTREMTAS 1948. 22. V MIRĖ 1949. 7. VIII BRANGUSIS TĖVELI PO PLATŲ PASAULĮ ILGAI KELIAVAI
15. TREMTINYS STASYS DABRIKAS Gi. 1867 m. DŽIUGIAI JONIŠKIS LIETUVA A+A IŠTREMTAS 1948 m. geg. 22 MIRĖ 1949 M. geg. 21 ILSĖKIS MYLIMAS TĖVELI ŠALTAM SIBIRO KALNE PALIKĘS SAVUOSIUS DIDŽIAME SKAUSME NULIŪDUS ŠEIMA
16. TREMTINYS STEPONAS BRIEDIS Gi. 1893 m. POSUPIAI JONIŠKIS LIETUVA A+A IŠTREMTAS 1948 m. geg. 22
17. TREMTINĖ EMILIJA MIESTAUSKAITĖ Gi. 1925 m. VI. 21 d. DVELAIČIAI SKAISTGIRIS LIETUVA A+A MIRĖ 1951 m. X. 25 d. ILSĖKIS RAMYBĖJE GĖLĖ LIETUVOS BE LAIKO NULAUŽTA PASAULIO AUDROS LIKO NULIŪDĖ SESUTĖS
18. A+A ČIA ILSISI TREMTINĖ LIETUVĖ EMILIJA ŠVETARIENĖ G. 1873m. MIRĖ 1955 m. I. 14 d. ŠVENTOJI MARIJA GLOBOK TREMTINIŲ SIELAS. LIKO LIUDINTI ŠEIMA
19. Įmontuota nuotrauka su užrašu rusų kalba
Liucija Antonovna Petrauskaitė 1919. 20. V.~1970. 8. XI
20. Betoniniame antkapyje yra užrašas
A+A TREMTINIS KAROLIS PLŪKAS 1874- 1952
Palikta lentelė su užrašu
Iškeliauvau į LIETUVĄ. Sudie likimo broliai. K. PLŪKAS
21. JUMS KELIĄ SUGRĮŽTI Į TĖVYNĘ PASTOJO SIBIRO KAPAI
A+A PETRONĖLĖ VIRBICKIENĖ MIRĖ 1954 KAROLINA PETRAUSKIENĖ MIRĖ 1951m. ILSĖKITĖS RAMYBĖJE MOTINOS ATSKIRTOS NUO TĖVYNĖS IR ŠEIMŲ
22. Medžio kamiene iškaltas kryžius. Jo apačioje yra užrašas
A+A ČIA ILSESE TREMTINĖ LIETUVĖ MORTA MASELYTĖ ŠIAULIŲ LINKUVOS PUODŽIŪNŲ K. 1878- 1951 ILSĖKIS RAMYBĖJE
23. A+A TREMTINIS ZIGMAS SPUDAS Gi. GATAUČIŲ K. LINKUVA LIETUVA MIRĖ 1950 m. ILSĖKIS RAMYBĖJE
24. ŠVENTOJI MARIJA MOTINA VISŲ GLOBOK TREMTINIŲ SIELAS. UŽTARK PAS VISAGALĮ. LIETUVIAI A+A JONAS GAUBUS MIRĖ 1950-X-22. A+A MARIJA GAUBIENĖ MIRĖ 1951-II-27. LIKO LIUDINTI ŠEIMA.
26. TREMTINIS A+A ČIA ILSIAS VALERIUS KILČIAUSKAS A. M. 67 m. MIRĖ 1951-7-17d. IŠTREMTAS 1948-5-22 d. JONIŠKIO VAL. MELNIŲ K.
27. A+A TREMTINIS JONAS STEPONAITIS 1896- 1957.VII.27 d. UŽBALIŲ K. PAŠVITINIO V. NETEKĘS TĖVYNĖS SVETIMAM KRAŠTE ILSĖKIS TĖVELI SIBIRO KALNE LIKO LIUDINTI ŠEIMA
28. Medinis kryžius. Betoninis antkapis su išgaubtu kryžiumi ir užrašu A+A L. T.
Sudarė Algis Markūnas (Antano Sadecko komentarai)

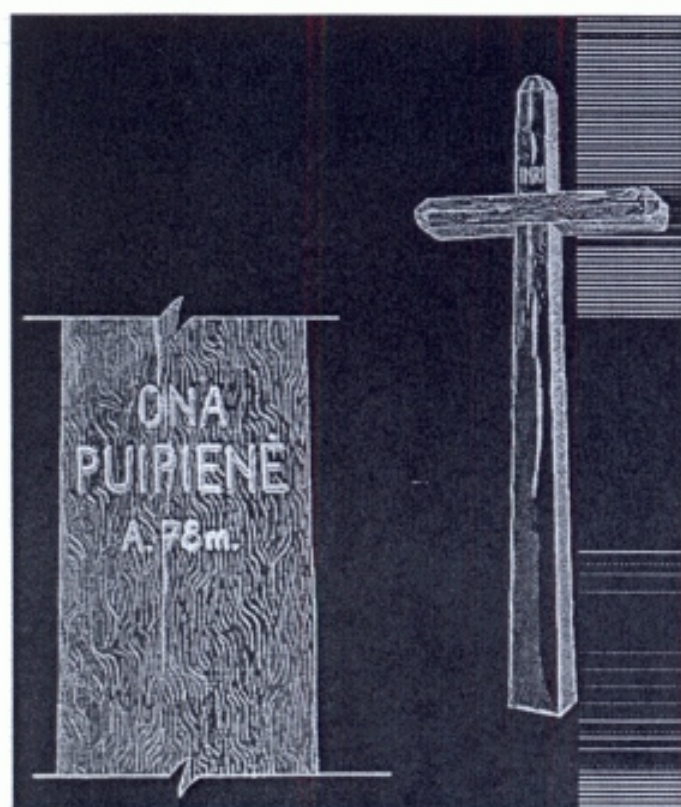
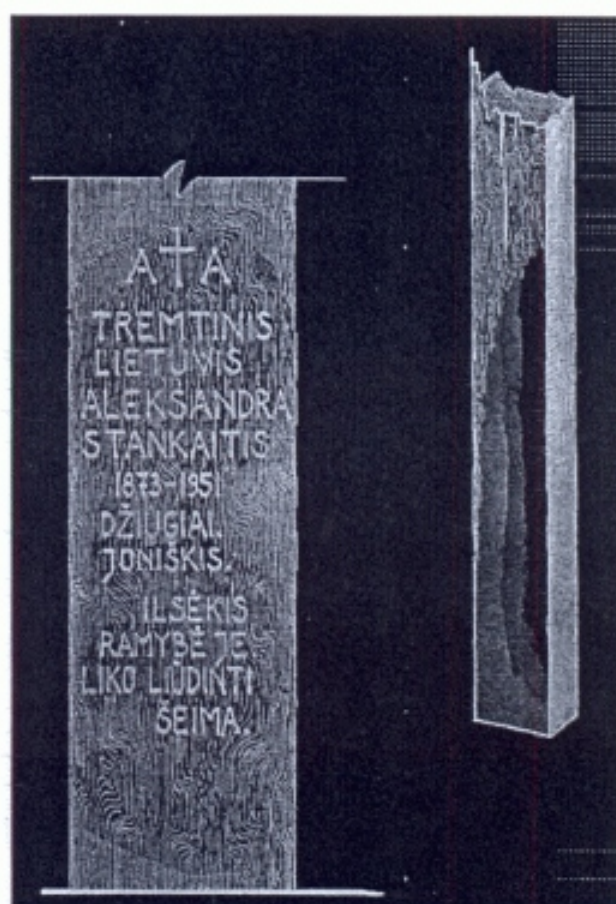
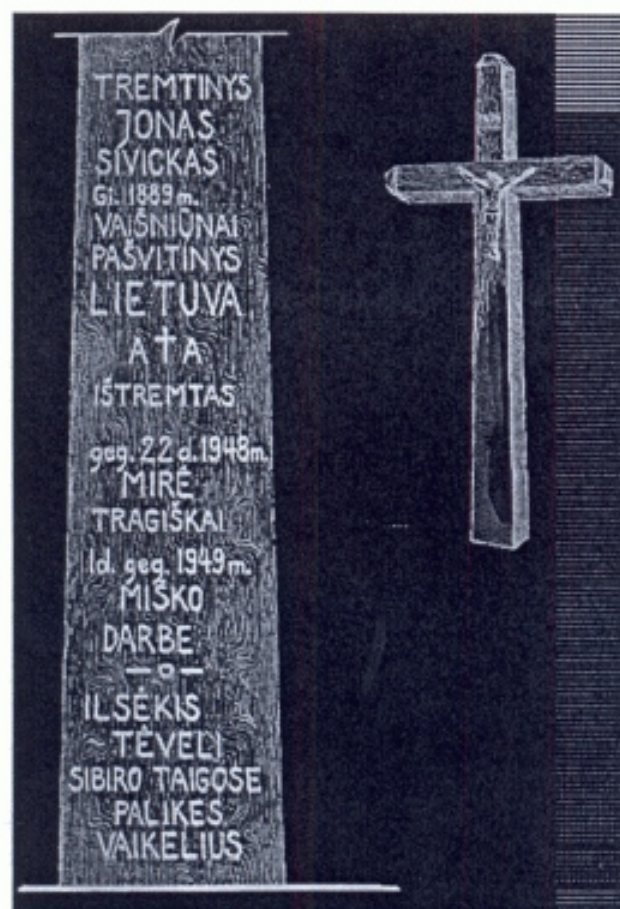
*Kapinių globėjai
 Andriejus Valionis (Krasnojarsko lietuvių
 kultūros draugija "Lituanika")
 Eduardas Aksinavičius (gyv. Verchn. Bazai^{ch}kėje)*

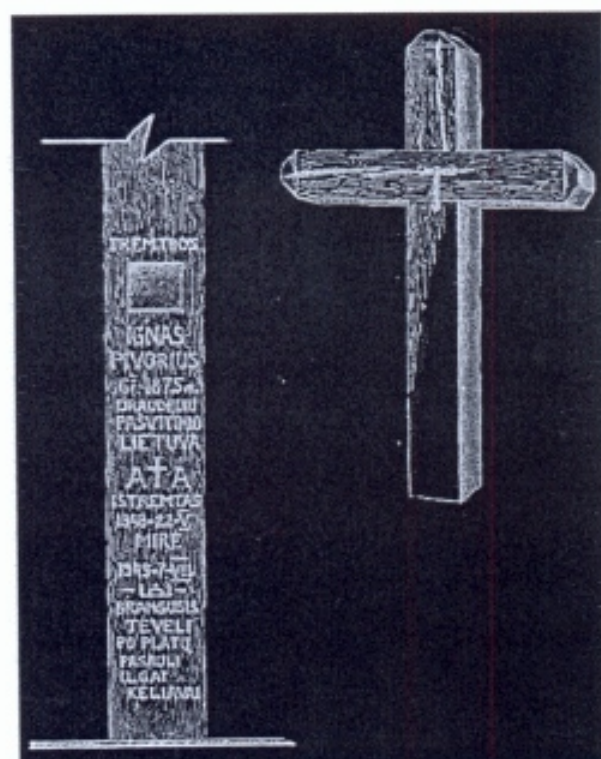

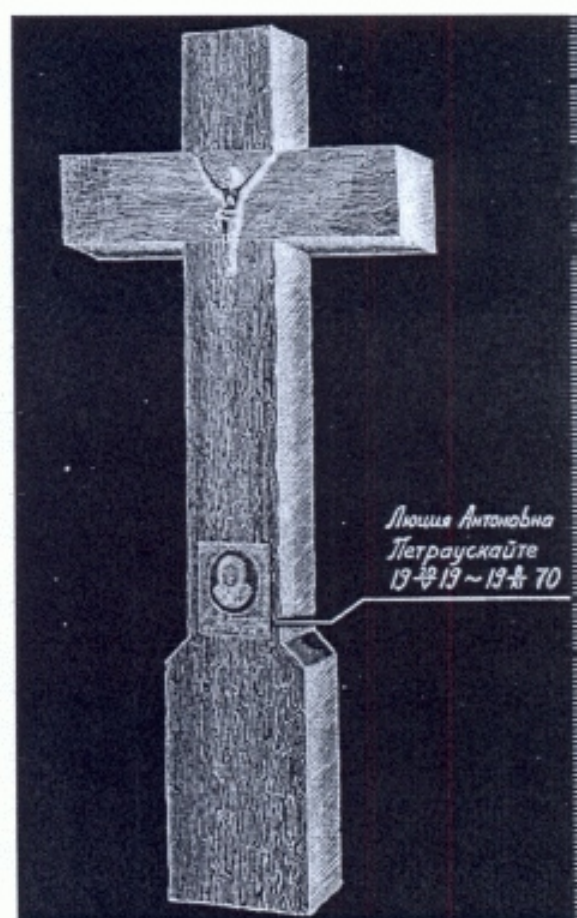
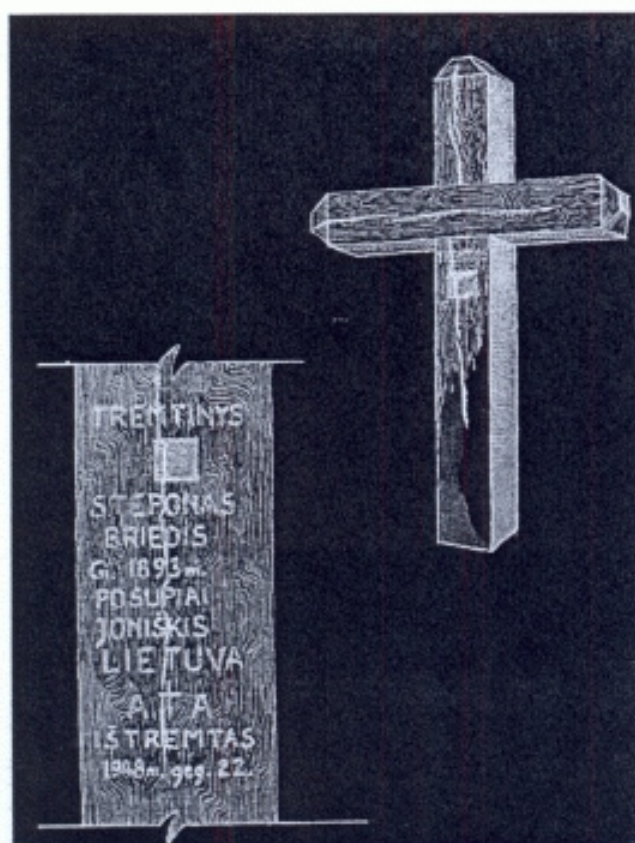

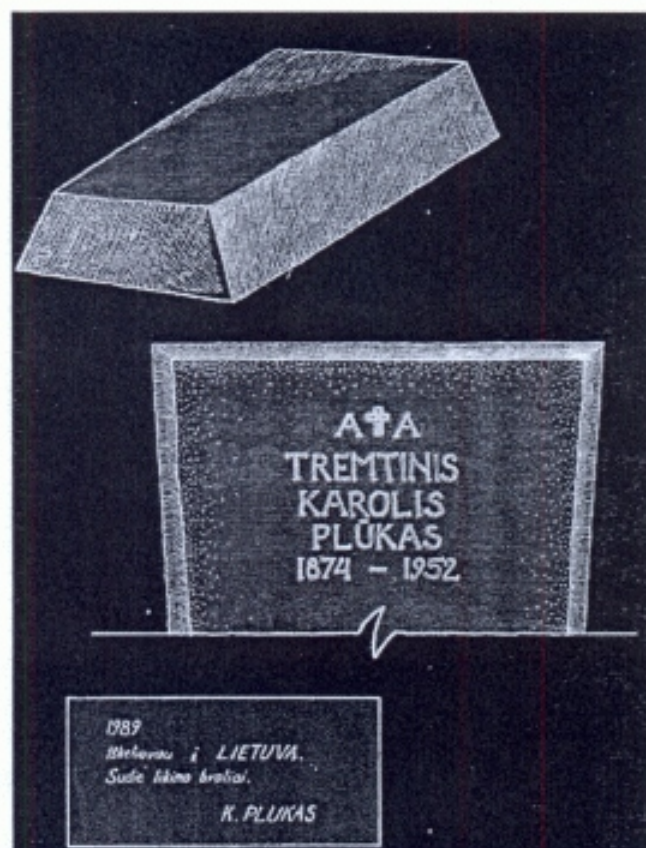

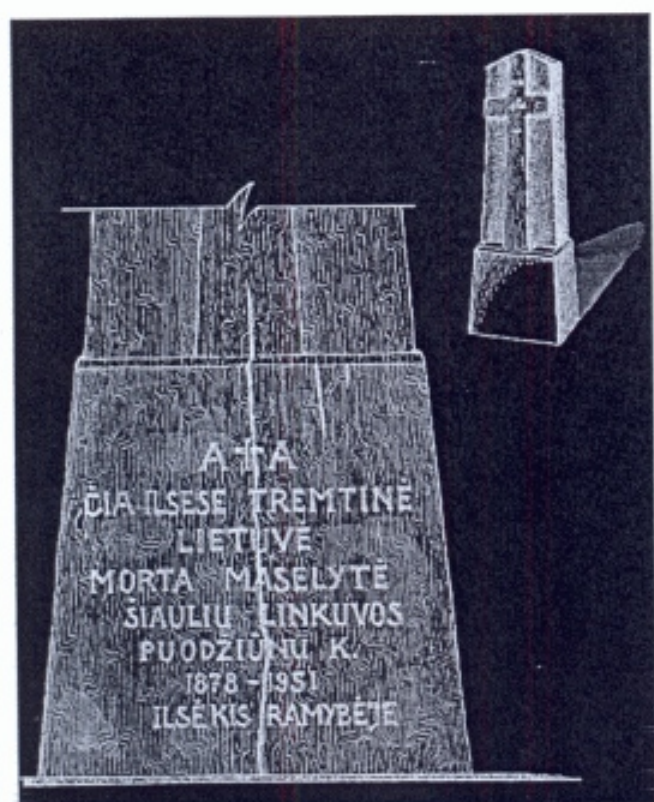

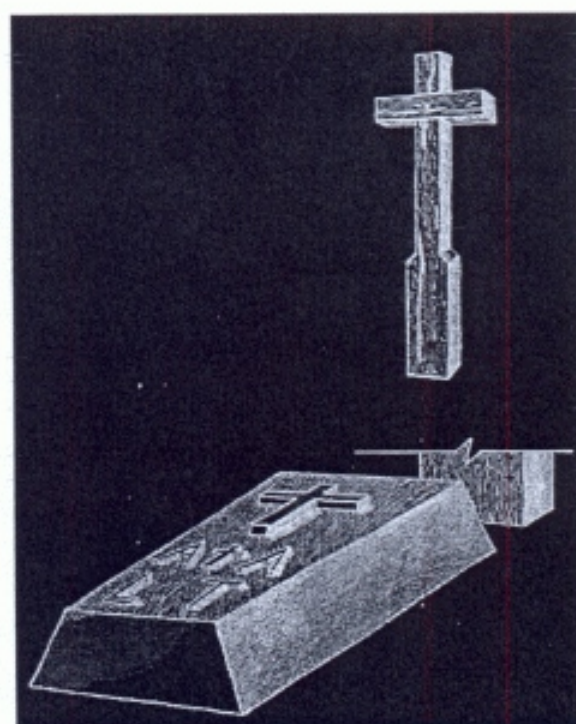

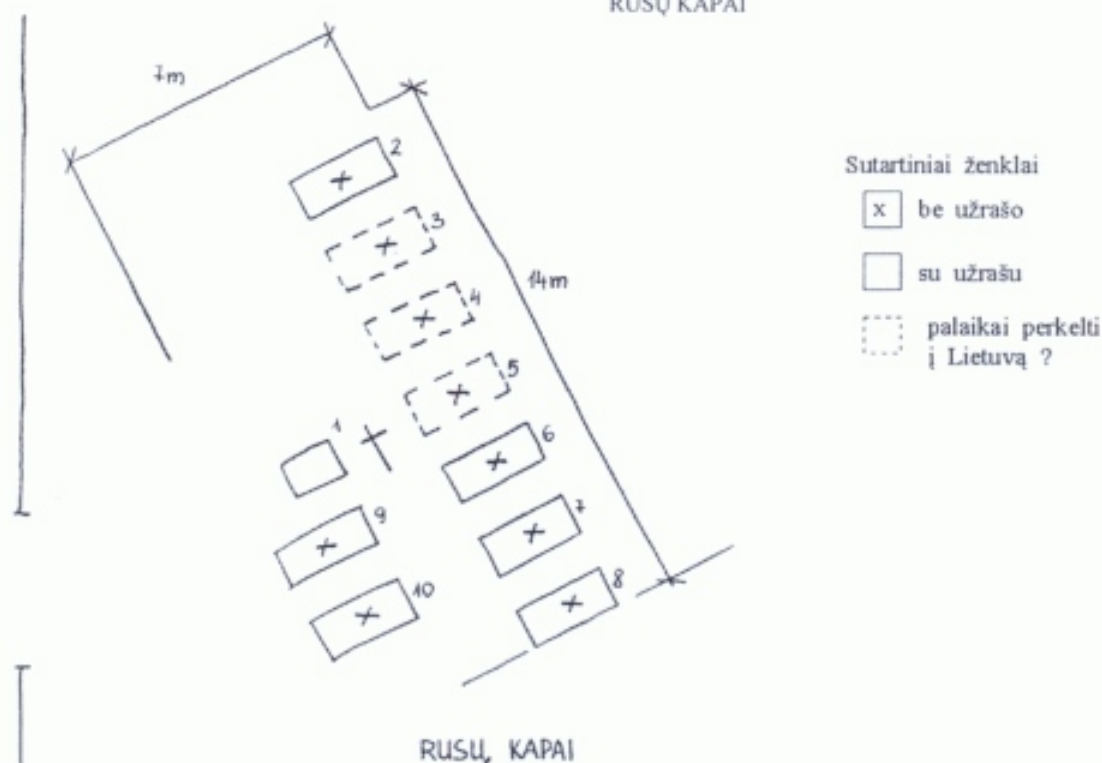

BURIAT - MONGOLIJA. ZAIGRAJEVO RAJ.
1992 m. ekspedicija
Maršruto schema

ČELUTAJAUS 24 KM kapinės

RUSŲ KAPAI

RUSŲ KAPAI

Kapinės yra šiauriau gyvenvietės, kalno šlaite. Aptvertos medine tvorele. Lietuvių kapai yra netoli įėjimo, bendrose gyvenvietės kapinėse. Matosi kauburėliai, apaugę žole, nekurie iš jų apdėti nedideliais lauko akmenimis. Dabar kapai yra bevardžiai

1. Tarp kauburėlių naujai pastatytas 2,5-3 m. aukščio medinis kryžius. Jo priekyje- šiek tiek pasviręs betoninis antkapis, į kurį įbetonuota šlifuoto juodo akmens plokštė, kurioje iškaltas užrašas

STALININIO	tekstas rusų kalba
GENOCIDO	
AUKOS	
LAURENČIKAS p.	1876- 1948
LUKŠĖ J.	1889- 1949
BALČAS M.	1887- 1949
RŪTA A.	18....- 1952
MAČIONIENĖ V.	1976- 1950
RUČAITĖ G.	1902- 1955

J. Lukšė 1990

Čelutajus 24 km

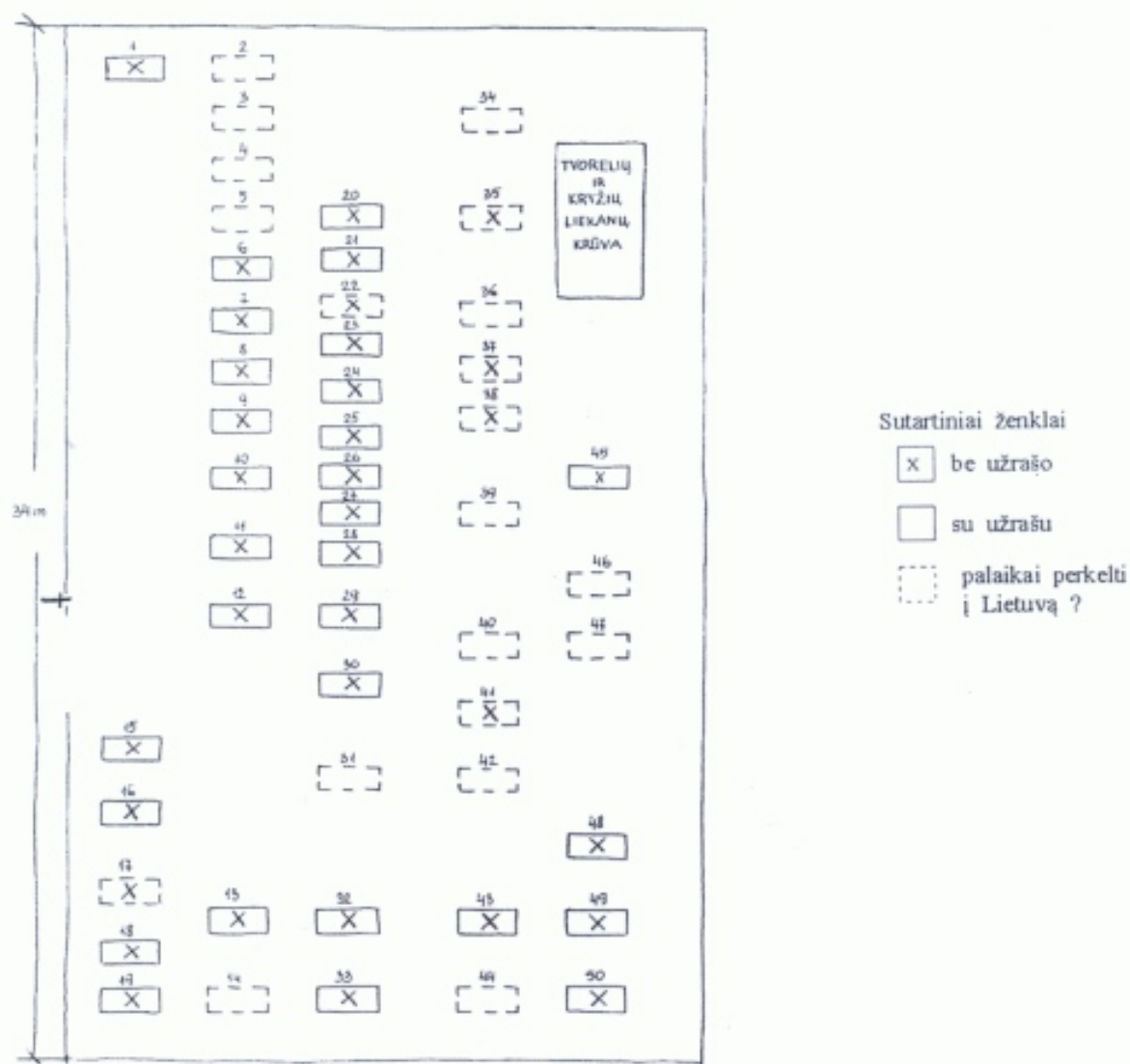

ZONOS kapinės

Nuo Šabūro keletą kilometrų pavažiavus pietryčių kryptimi, kairėje kelio pusėje reikia paieškoti taigoje pasislėpusių kapinių. Pirmiausia pasimato šalia kelio pastatytas paminklas žuvusiems japonų karo belaisviams. Buvusių japoniškų kapinių vietoje yra keletas kauburėlių ir iškastos duobės. Už jų- lietuviškos kapinės.

Jos buvo aptvertos medine tvora, kurios dalis išlikusi iki šiol. Centre, prie įėjimo, prie pušies pririštas 5-6 m. aukščio metalinis puošnus, meniškas kryžius. Šalia į medį atremta medinė lentelė, kurioje mėlynais dažais užrašyta rusų kalba

Palaidoti
lietuviai
tremtinai 48.....?

1. Kauburėlis su lentele be užrašo
2. Kapo žemė judinta. Yra lentelė su užrašu
Balčiūnaitė
išvežta 1990
- 3-4. Judinta dviejų kapų žemė. Lentelė su užrašu
Zakarauskų šeima
iškasta 1990
5. Kapo žemė judinta. Lentelė su užrašu
Kulbis
išvežtas
- 6-12. Žemės kuburėliai.